

KIRÁLY SÁNDOR

MAGYARY ZOLTÁN MINISZTERI TANÁCSOS
ÁTIRATA A M. KIR. TISZA ISTVÁN
TUDOMÁNYEGYETEM RÉSZÉRE A FŐISKOLAI
HALLGATÓKRA VONATKOZÓ STATISZTIKAI
ADATGYŰJTÉS ÚJ RENDSZERÉRŐL
(1929. DECEMBER 27.)

THE OFFICIAL COMMUNICATION OF MINISTERIAL COUNSELLOR ZOLTÁN MAGYARY TO THE ISTVÁN TISZA UNIVERSITY ABOUT THE NEW SYSTEM OF THE COLLECTION OF THE STUDENTS' STATISTICAL DATAS. In the autumn of 1929 Zoltán Magyary finished his famous memorandum to the Minister of Religion and Education Kuno Klebelsberg about the social care of the students of the universities. In this work Zoltán Magyary was urging to make a detailed statistical survey about the students of the universities in order to the government could take steps to solve their social problems. After this he began to work out those special questions which can give the most important informations to the government. In the end of December in 1929 Magyary sent his official communication to the universities about the new system of statistical datas' collection. The István Tisza University got very important instructions about the new way of the process of the collection. And this statistical survey was the basis of the famous statistical analysis of Laky Dezső (1930) which was the first detailed work about this. Magyary's official communication is a very important historical source because this statistical collection system was being used to the end of this period. The evidence of it is the other published source, the official communication of József Asztalos which was sent to the university in 1939.

Az egyetemi hallgatók szociális helyzetének a kezelése, amely az első világháborút követően vált égetővé, megkövetelte a helyi kezdeményezések és gyors gyűjtőakciók mellett a magyar kormányzat átgondolt és tudatos közbeavatkozását is. A probléma súlya túlnőtt a helyi kereteken, és központi megoldást sürgetett. Ehhez azonban pontos információkra, a tényleges helyzet minél széles körűbb feltérképezésére volt szükség. Jól tudta ezt Magyary Zoltán is, aki az 1920-as évek végén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium miniszteri tanácsosaként, a tudománypolitikai ügyosztály főnökeként a modern tudománynak számító statisztika segítségét igyekezett ennek érdekében igénybe venni.¹

¹ Magyarországon először 1848-ban a Belügyminisztérium keretében jött létre statisztikai osztály Fényes Elek vezetésével. 1867-től a Földművelésügyi-, Ipari- és Kereskedelmi Minisztériumon belül alakult statisztikai osztály, amit Keleti Károly irányított. Ebből fejlődött ki az önálló intézményként 1871 óta létező Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal.

A következőkben közölt dokumentum az első, valóban részletes hallgatói statisztikai felvételhez kapcsolódik, a Laky Dezső nevével egybeforr, ma is fontos történeti forrásnak tekinthető statisztikai felmérés keletkezésének körülményeibe enged betekintést.² Mielőtt azonban rátérnénk Magyar 1929. december 27-én kelt, a M. Kir. Tisza István Tudományegyetemnek címzett átiratára, el kell tudnunk helyezni az egyetemi hallgatók statisztikáját a magyar statisztika tudományában. Ahhoz, hogy a vonatkozó felvétel jelentőségét megértsük, kitekintést kell tenni az előzményekre is.

A 19. század második felétől két magas szakmai színvonalon álló tudományos műhelye is volt a hazai statisztikának. Egyrészt az 1869-ben felállított Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, amit a főváros egy szabályrendelettel hozott létre mint saját intézményt.³

Másrészt az 1871-ben megalakult Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal, ami az egyetlen országos jogkörrel rendelkező, előbb a kereskedelemügyi miniszter, 1929-től pedig magának a miniszterelnöknek a felügyelete alá tartozó központi statisztikai szerv volt.⁴

A tudomány fejlődéséhez a jogalkotás is hozzájárult. Amíg az első statisztikai törvény, az 1874. évi XXV. tc. a statisztikai felmérések készítésének a lehetőségét csak a kormányközegek, az egyházi, polgári és katonai hatóságok, a közérdekű tevékenységet folytató magánintézetek, egyletek és társulatok vonatkozásában biztosította, addig a második statisztikai törvény, az 1897. évi XXXV. tc. már a magánszemélyek adatszolgáltatási kötelezettségét is kimondta.⁵ Ettől kezdve került minden évben a statisztikai munkaterv a parlament elé, és kapcsolódott össze az éves kormányjelentések készítése

² LAKY Dezső, *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930* = Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 87. kötet, Budapest, 1931.

³ Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala mindig is magas fokú szakmaiságot képviselt, amire garanciát jelentettek az olyan vezetők, mint Körösy József, Thirring Gusztáv vagy Illyefalvy Lajos, akik a magyar statisztika legelismertebb művelői voltak. Vö. LAKY Dezső, *Statisztikai előadások 1946/47. I.*, Budapest, 1948, 71.

⁴ Alapszabályzata, ami „*Az országos magyar királyi statisztikai hivatal ügyköre és ügyviteli szabályzata*” címet viselte, a hivatal legfontosabb célját és feladatait a következőkben foglalta össze: „*I. A statisztikai hivatal célja és feladata. 1. §. A statisztikai hivatal célja és feladata a statisztika tárgyát képező hazai állapotokról minél teljesebb és biztosabb adatokat gyűjteni, azokat megvizsgálni, rendezni és akként összeállítva közrebocsátani, hogy azok törvényhozói, közigazgatási, tudományos és gyakorlati célokra egyaránt használtassanak. 2. §. E szerint a statisztikai hivatal teendői közé tartozik mind az államszervezet és államélet, mind a nemzet társadalmi munkásságának tényeiről és eredményeiről nemcsak hű és tárgyilagos képet szolgáltatni, s ez által a nemzeti önismeretet és tájékozottságot előmozdítani, hanem a szerzett anyag segédelmével az ország állapotának statisztikai szempontból folytonos nyilvántartásával mind a gyakorlati élet, mind a tudomány igényeinek kielégítéséhez hozzájárulni.*” Idézi BOKOR Gusztáv, *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete*, Budapest, 1896, 48–49.

⁵ Vö. LAKY, *Statisztikai előadások... i. m.*, 71; valamint UŐ, *A magyar statisztika nagy korszakának akadémikus képviselői. (Megemlékezés Körösy Józsefről, Vízaknai Antalról, Bárány Lajosról és Vargha Gyuláról)* = A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékezésedek, XXIII. kötet 4. szám, Budapest, 1938, 13.

az Országos M. Kir. Statisztikai Hivatallal. A magánszemélyek érdekeinek a védelme azonban hangsúlyos maradt.⁶

1929-re azonban megérett az idő az újabb jogi szabályozásra, mivel az első világháború után egyre több olyan hivatalos statisztikai felmérésre is sor került, amely nem szerepelt az éves munkatervben. A két világháború között számos állami szerv készített saját belső használatra statisztikákat, amivel a hivatali struktúra kibővült, és a statisztikai rendszer szétaprózódott.⁷

A statisztikai felvételek egységesítését és átszervezését szolgálta az 1929. évi XIX. tc., a harmadik statisztikai törvény, amely központi irányítás és felügyelet alá helyezte valamennyi állami hatóság és hivatal, testület és intézet statisztikai tevékenységét.⁸ A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal tekintélye jelentősen emelkedett, s minden feltétel biztosított volt a szakmai fejlődéshez.⁹

Hamarosan a statisztikai vizsgálatoknak különböző ágai alakultak ki, s a hazai statisztikusok is behatóan kezdtek foglalkozni a népesség, a demográfia, a házasságkötések, a születések és halálozások mellett az egészségügy, az agrárium, az ipar, a munkabérek, az árszínvonal kérdéseivel, a bűnügyi statisztikával, lakástatisztikával, az öngyilkosság problémájával vagy a kulturális élet szerteágazó területeinek vizsgálatával.

A felsőoktatás területén, azon belül az egyetemi hallgatókat illetően a statisztikai felmérés iránti igény a 20. században jelentkezett. Mivel korábban az egyetemi végzettség rendkívül ritkának számított, nem keltette fel a statisztikusok érdeklődését.¹⁰

⁶ Az 1897. évi XXXV. törvény 13. §-a szerint: „Egyéni természetű statisztikai bevallások és az adatgyűjtés vagy ellenőrzés alkalmával a központi statisztikai hivatal tudomására jutott egyéb adatok az adók kivételénél alapul nem vehetők. A központi statisztikai hivatalba a statisztikai adatokat [...] nem egyénenkint, hanem mindenkor csak területi vagy tárgy szerinti összefoglalásban tehetik közzé.” Ez az elv érvényesült az egyetemi hallgatók statisztikai felméréseinek az esetében is.

⁷ Laky Dezső indoklása szerint: „A gazdasági és társadalmi problémák, a Magyarország életében történt struktúraváltozásokkal kapcsolatban, szinte gombamódná nőttek ki a földből, és sürgetőleg kiáltottak statisztikai érdeklődés után. Ez azonban mégis inkább a két világháború közé eső időben történt meg. Szinte rendszerré vált az a szokás, hogy központi hatóságok és országos jellegű hivatalok ügykörüket érintőleg sajátlagos statisztikai vizsgálatot folytattak, s azok végzésére belső statisztikai szolgálatot is építettek ki.” Vö. LAKY, *Statisztikai előadások... i. m.*, 76.

⁸ A magyar statisztikának ettől kezdve két központi intézménye lett: a legfőbb állami felügyeleti szerv, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH), és a szakmai szakértői testület, az Országos Statisztikai Tanács, amelyben maga a miniszterelnök is helyet kapott. – A tanács felépítéséről bővebben LAKY, *Statisztikai előadások... i. m.*, 78.

⁹ Rendszeresen megjelent a Magyar Statisztikai Évkönyv, és a Magyar Statisztikai Zsebkönyv, amely egyike volt a kor legkeresettebb kiadványainak. A nagyobb lélegzetvételű, egy-egy problémára fókuszáló felmérések publikálását a Magyar Statisztikai Közlemények sorozata tette lehetővé. 1922-ben megalakult a Magyar Statisztikai Társaság, 1923-tól pedig a szakma saját folyóirata a Magyar Statisztikai Szemle.

¹⁰ Laky Dezső, az 1930-as hallgatói statisztika előszavában is kifejtette mindent: „Régebben az országok kultúrájának egyik fokmérője, művelődése magasabb- vagy alacsonyabbrendűségének egyik jelzője volt az a körülmény, hogy a statisztika időnkint való számlálásai szerint a lakosság mekkora tömegei rendelkeztek elemi ismeretekkel, s mennyien végeztek középiskolát. A népesség egészéhez képest pedig az egyetemi, a főis-

A század elején a Magyar Statisztikai Évkönyvek, valamint a végrehajtó hatalom éves kormányjelentései egyre informatívabbá és részletesebbé váltak, azonban kifejezetten a hallgatók szociális helyzetét vizsgáló statisztikai felmérésre legelőször 1909-ben került sor hazánkban. Ennek a kizárólag a Budapesten tanuló egyetemi és főiskolai ifjúság életviszonyaira fókuszáló, 850 kitöltött kérdőívre épülő adatfelvételnek a végrehajtója a Galilei Kör volt.¹¹

A következő jelentősebb kísérletre 15 évet kellett várni, amikor Budapest Székesfőváros Tanácsa 1924. július 10-én úgy határozott, hogy: „*a főiskolai diáknyomor leküzdésének megkönnyítése céljából a diákság összes életviszonyait felölelő statisztikát készített*”.¹² Az 1924/25. tanév II. félévére vonatkozóan a Pázmány Péter Tudományegyetem mellett a József Műegyetem, a budapesti Közgazdaságtudományi Kar, a Képzőművészeti Főiskola, valamint az Állatorvosi Főiskola hallgatóit kérték fel a 77 kérdésből álló számlálólap kitöltésére, amelynek eredményeképpen 9779 kérdőív állt rendelkezésre. A Molnár Olga statisztikai főtiszt által elkészített munka a Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala által kiadott Statisztikai Közlemények 54. kötetében jelent meg „*A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*” címmel.¹³

Az egyetemi hallgatóság statisztikai vizsgálata tekintetében az áttörés azonban egyértelműen Magyar Zoltán eltökéltségének volt köszönhető, aki felismerve a szociális probléma súlyát, a megfelelő lépések kidolgozása érdekében egy minden korábbinál részletesebb felmérést szorgalmazott. 1929-ben Klebelsbergnek írt egy nagyszabású memorandumot, amelyben igyekezett minél körültekintőbben ismertetni az egyetemi

kolai tanultság megszerzése oly kevés ember kiváltsága volt, hogy a statisztikai észlelés sokáig ügyet sem vetett e csekélyebb tömeg megfigyelésére: a kivétel elveszett a nagy általánosságban.” Laky, *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930... i. m.*, 1.

¹¹ A kör állította össze a felmérés kérdőívét, amit a tagság töltetett ki a diákokkal 1909 április, május és június hónapjaiban oly módon, hogy a hallgatók nem is sejtették, hogy ki a felvétel készítője. A kiértékelést azonban a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal vállalta magára Pikler I. Gyula statisztikai aligazgató vezetésével. Vö. MOLNÁR Olga, *A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten* = Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat, 54. kötet, 3. sz., Budapest, é. n., 8.

¹² Ez a 83.170/1924-XIV. számú határozat alapján készült 1924-es felmérés sem szerepelt az éves statisztikai munkatervben, és semmilyen törvény vagy rendelet nem szólt róla. Leginkább a már említett, az első világháborút követően elszaporodó, egy-egy problémára fókuszáló különleges statisztikai felmérések sorába illeszkedik, melyekről Laky Dezső joggal állapította meg, hogy főként a társadalom irányából jelentkező erős igény hozta őket létre. Elkészítésüket főként a célszerűség és a gyorsaság szempontjai indokolták: „*Gyakran különleges, gyorsan felmerült kormányzati vagy közigazgatási célok miatt volt ezekre szükség. A fő kívánság az volt, hogy hamarosan tudjunk tájékozódni olyan kérdések felől, melyeket az egész statisztikai szervezet megmozgatásával csak nehézkesen, és talán későn lehetne elérni.*” LAKY, *Statisztikai előadások... i. m.*, 75–76; valamint MOLNÁR, *i. m.*, 8.

¹³ A szerző így összegezte művében az egyetemi és főiskolai hallgatók szociális statisztikájának jelentőségét: „*A budapesti főiskolák diákságának egyre általánosabb és nagyobb mértékben jellemző nyomorának megismerésére és csökkentésére irányuló intézkedések sorában ugyanis multhatatlanul szükségesnek mutatkozott a főiskolai diákstatisztika egyszeri elkészítése, amely a hallgatók életviszonyait kimerítően felöleli s a segítség módjaira, valamint az egyes intézkedések sürgősségére nézve megfelelő útbaigazítást ad.*” Vö. MOLNÁR, *i. m.*, 8.

hallgatóság helyzetét és azokat az intézkedéseket, amelyek állami és helyi szinten az érdekekben megvalósultak. Az 1929. október 6-án befejezett 173 oldalas kéziratában, mely az „Emlékirat az egyetemi ifjúság diákszociális gondoskodása megszervezése tárgyában” címet viselte, a diákság szociális helyzetének az alaposabb megismerése érdekében statisztikai felvétel végrehajtását sürgette:

„Természetes, hogy e vizsgálat a kulturális statisztika mai fejlődési fokán még nem lehet olyan mélyreható, olyan tüzetes, a részleteket kibogozó, mint azt ennek a nemzet jövőjére nagy kihatással bíró kérdésnek fontossága megkívánná. Ez a körülmény egymagában előtérbe tolja annak a gondolatnak megfontolását, nem volna-e célszerű, indokolt, sőt eminenter szükséges is a főiskolai hallgatóság szociális viszonyait különleges kutatás tárgyává tenni [...]” – majd a továbbiakban hozzátette: „Ennek a magasabb rendű diákjóléti, diákügyi – általánosan főiskolai statisztikának a megorganizálása a közel jövőnek fontos feladata.”¹⁴

A memorandum elkészítését követően az események felgyorsultak, s a komplex hallgatói statisztikai vizsgálat ügye új lendületet vett, amelyhez immár az 1929. évi XIX. tc. is megfelelő jogi háttérrel biztosított. A jogszabály értelmében ugyanis az adatszolgáltatásra kötelezettek körébe került minden oktatási intézmény, sőt az egyszerű magán-személy is, s az adatszolgáltatás megtagadása vagy hamis adatok megadása kihágásnak számított.¹⁵ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Magyary Zoltán javaslatára még 1929 karácsonyán utasította a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatalt, hogy: „munkaprogramjába a magyar egyetemi és főiskolai ifjúság szociális viszonyainak rendszeres, az előbbi kereteket meghaladó kutatását vegye fel”.¹⁶ A statisztikai felvételre, amely a hallgatók által közvetlenül kitöltött kérdőívekre épült, és a magyar felsőoktatás csaknem teljes spektrumát lefedte, az 1929/30. tanév II. félévi beiratkozások alkalmával, 1930 januárjában, tehát Magyary memoranduma után alig három hónappal került sor.¹⁷

Magyary Zoltánnak köszönhetően tehát a statisztikai vizsgálatok köre ettől kezdve kiterjedt az egyetemi hallgatóság szociális körülményeire is, s az új típusú felvételnek köszönhetően páratlan részletességgel vált megismerhetővé. Ő volt az a vezető, aki világosan felismerte, hogy a megfelelő lépések kidolgozásához a statisztika segítségére van szükség. Az alábbiakban közölt átiratában így fogalmazott:¹⁸

„A főiskolai hallgatóságnak a háború óta ugyyszólván gyökereiben megváltozott és általában rendkívül megnehezült életviszonyai mulhatatlanul szükségessé és időszerűvé teszik ezeknek a viszonyoknak széles körű, a főiskolai hallgatóság teljes egészére kiterjedő és egy-szersmind alapos, minél több oldalról való megismerését. [...] A főiskolai hallgatóság szoci-

¹⁴ MAGYARY Zoltán, *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondoskodása megszervezése tárgyában*, Budapest, 1929, 11–12.

¹⁵ Vö. LAKY, *Statisztikai előadások...*, i. m., 79–81.

¹⁶ LAKY, *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930...*, i. m., 1.

¹⁷ Mindössze néhány egyházi főiskola, három gazdasági akadémia, valamint az Állatorvosi Főiskola és a Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola maradt ki a felvételből.

¹⁸ Az olvasó kímélete okán itt és a további forrásidézetekben a korabeli, illetve eredeti írásmódot követjük, annak ellenére, hogy azokban a modern heylesírás több szabálya sem teljesül.

*ális és tanulmányi viszonyainak széleskörű és alapos megismerése és áttekintése egyedül csak statisztikai adatgyűjtés, általános és pontos statisztikai vizsgálat útján[sic] lehetséges.*¹⁹

Ebben az első alkalommal közzétett átiratban hívta fel a tudományegyetemek, így a M. Kir. Tisza István Tudományegyetem figyelmét is a statisztikai adatgyűjtés új rendszerére. Külön kiemelte, hogy a lebonyolítás a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal feladata, és a hivatal fogja eljuttatni a kérdőíveket az intézményekhez, amelyeket a beiratkozások során kell kitöltetniük a hallgatókkal. Kérte, hogy a minél pontosabb felvétel érdekében nagy körültekintéssel járjanak el az egyetemek, hívják fel a hallgatók figyelmét az adatszolgáltatás fontosságára, és hagyjanak elég időt a válaszáadásra.

Az átiratból kiderül, hogy a tervek szerint ezt követően minden tanévben hasonló módon kívánták végrehajtani a statisztikai adatgyűjtést, valamint az is, hogy a kérdőívet Magyary, aki az említett memorandum elkészítését követően a kérdéskörben leginkább tájékozott miniszteriumi szakember volt, saját maga dolgozta át. A hallgatók szociális helyzetére és tanulmányi előmenetelére irányuló kérdések tehát közvetlenül Magyary Zoltán kérdései, amelyek segítségével a korábbi felmérésekből hiányzó, közbeavatkozást igénylő problémákra igyekezett rávilágítani:

„Elhatároztam ezért, hogy a főiskolai hallgatókra vonatkozó, addigi szűkebbkörű és csak a leglényegesebb kérdéseket érintő statisztikai adatgyűjtést új alapokra fektetem, és elsősorban a statisztikai adatfelvételre eddig használt kérdőívmintát a hallgatók szociális és tanulmányi viszonyait tudakoló megfelelő kérdésekkel kibővíttem.”²⁰

Az 1929/30. tanév II. félévére vonatkozó statisztikai felmérés történetéhez hozzátartozik, hogy Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter az elismert statisztikust, Laky Dezsőt, a József Műegyetem nyilvános rendes tanárát kérte fel, hogy az első alkalommal végrehajtott nagy statisztikai felvételt értékelje ki, és a levonható tanulságokat foglalja egységes rendszerbe.²¹ Laky Dezső, aki maga is aggódott a hallgatók szociális körülményei miatt, nagy lelkesedéssel látott munkához, és a végeredménnyel ő is elégedett volt: *„[...] a mérleg serpenyője annyira a felvétel értékességét jelzi, hogy a magyar statisztikának ezt a teljesítményét nyugodt lelkiismerettel a legsikerültebbek közé kell sorolni, melyeket a kultúrstatistika elkönyvelhet.”²²*

A statisztikai táblákból és Laky Dezső interpretációjából korábban elképzelhetetlen részletességgel vált megismerhetővé az egyetemi hallgatóság aktuális helyzete, létszáma, a nőhallgatók megjelenésének folyamata, a korösszetétel, a felekezeti és regionális

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára [MNL HMBL] VIII. 2. 13.d. 206/1929–30. Q. szám.

²⁰ MNL HMBL VIII. 2. 13.d. 206/1929–30. Q. szám.

²¹ Laky Dezső még 1918-ban, Pozsonyban az Erzsébet Tudományegyetemen lett magántanár népeesség és statisztika tárgykörből, majd 1921-ben a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Statisztikai Tanszékére nevezték ki. 1926-tól a József Műegyetem tanára lett. Statisztikusként igen jelentős munkásságot fejtett ki, amelyben többek között olyan hiánypótló elemzéseket készített, mint *„A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930”* vagy *„A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai”*.

²² LAKY Dezső, A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930..., i. m., 10.

megoszlás, az anyanyelv, az állampolgárság, a szülők foglalkozása (társadalmi állása), továbbá a szociális viszonyok, a létfenntartás, a lakásviszonyok, az élelmezés és a támogatási igények stb.²³

Ez a felmérés mutatta ki először minden kétséget kizáróan, hogy a vidéki egyetemeken tanuló ifjúság szociális helyzete jól érzékelhetően rosszabb, mint a fővárosi diákságé:

„*Legjobb a helyzet a budapesti tudományegyetemen, ahol a hallgatóságnak csupán 51.3%-a szorul bármily támogatásra. Debrecenben 66.8, Pécsen 69.8, Szegeden pedig 68.4%! A vidéki tudományegyetemen tehát ezeknek az adatoknak a tanúsága szerint is a magyar főiskolai ifjúság kevésbé tehető rétegei tömörülnek.*”²⁴

Ahogy az 1929. decemberi átiratban Magyary Zoltán, úgy 1930-ban Laky Dezső is kifejezte azt az óhaját, hogy ezt a felmérést újabb statisztikai felvételek kövessék, amelyek segítségével a hallgatók szociális helyzete folyamatosan megfigyelhető:

„*Valószínű, hogy azok a tanulságok, melyek ebből az egyéni felvételekből leszűrődtek, hozzájárultak annak a gondolatnak a megérleléséhez, hogy az egész magyar főiskolai ifjúság [...] állíttassék rendszeresen a statisztika fényképezőgépe elé. A főiskolai hallgatóság problémája amúgy is oly erővel löködött napirendre, mintsem előbb soha.*”²⁵

Magyary Zoltán a M. Kir. Tisza István Tudományegyetemnek címzett soraiban is hasonló gondolat fogalmazódik meg, amikor arra utal, hogy: „*az adatgyűjtés időpontja ezentul is minden évben a tanév II. felében lesz*”, valamint, hogy: „*az új rendszerű adatgyűjtést első ízben most kezdődő – az 1929/30. tanév II. felére történő – beiratkozások alkalmával fogja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal végrehajtani.*”²⁶

Ennek megfelelően a következő tanévekben is sor került a statisztikai felvételle, és az adatsorokból készült elemzések is évről évre megjelentek. Laky Dezső után az 1930/31-es, az 1931/32-es, az 1932/33-as és az 1933/34-es tanévről is született átfogó hallgatói statisztika, főként Asztalos József és Janik Gyula munkájának köszönhetően.²⁷ Ezt kö-

²³ Laky Dezső nem osztozott a megnövekedett hallgatói létszámok miatt elterjedt aggályokban. Egy évtizeddel később így emlékezett vissza az 1930-as felmérésre: „*A század 20-as éveinek második felében szerintem indokolatlan nyugtalanság támadt amiatt, hogy az egyetemeken sok a diák, mert ezek egykor a szellemi proletariátus tömegeit fogják képviselni. Kishitűség vett erőt a fiatalságon, s részben talán az intéző körökön is. Nem mindenki tudta világosan megérteni, nem tudott akkor vakon bízni, hogy sohasem lehet eléggé a magasabb kultúra körét tágtítani, s a főiskolai műveltségű réteget nagyobbítani. Magyarországot körüljárta a vészvár, hogy szellemi proletárokat nevel az ország. Szükségesnek látszott ezért a kérdést feltárni, s a történeti kép megvázolásán túl beható szemlélet alá venni magát a főiskolai hallgatóságot is.*” – LAKY Dezső, *Statisztika. Közgazdaságtudományi jegyzetek 2.*, Budapest, 1941, 106.

²⁴ LAKY, *Az egyetemi hallgatók statisztikája 1930...*, i. m., 94.

²⁵ *Uo.*, 7. és 9.

²⁶ MNL HMBL VIII. 2. 13.d. 206/1929–30. Q. szám.

²⁷ *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1930/31. tanévben* = Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 88. kötet; Budapest, 1932; JANIK Gyula, *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1931/32. tanévben* = Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 89. kötet, Budapest, 1933; *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1932/33. tanévben* = Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 90. kötet; ASZTALOS József, *A magyar főiskolák statisztikája az 1933/34. tanévben* = Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 92. kötet, Budapest, 1935.

vetően, azonban ha történt is felvétel, statisztikai elemzés nem látott napvilágot, s mint azt Ladányi Andor is megállapította, az 1938/39. tanévtől a felsőoktatási statisztikák a hallgatók szociális helyzetére nem terjedtek ki.²⁸

Valószínű, hogy a statisztikai adatfelvételre az 1930-as évek folyamán végig sor került, amit alátámasztanak egyrészt a Budapest Főváros Levéltárában, az Országos Tanügyi Iratok Gyűjteményében található, az 1934/35-ös és az 1936/37-es tanévre vonatkozó kéziratos statisztikai táblák, másrészt az az 1939. december 21-én kelt átirat is, amely az 1929-es dokumentum mellett az alábbiakban szintén közlésre kerül.²⁹ Ebben Asztalos József miniszteri tanácsos fordult a M. Kir. Tisza István Tudományegyetemhez, hogy a II. féléves beiratkozások alkalmával az egyetemi statisztikai adatgyűjtést hajtsa végre.³⁰ Ennek érdekében 1600 darab kérdőívet is mellékel. A forrás tanúsága szerint az adatfelvétel módja 1939-ben teljesen megegyezett a tíz esztendővel korábbi eljárással.

Az alábbiakban olvasható átiratok jelentősége tehát abban áll, hogy egyértelműen rávilágítanak arra, hogy Magyary Zoltán milyen elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar felsőoktatás statisztikai vizsgálatának előmozdításában. Mindenki másnál jobban látta az egyetemi hallgatóság statisztikai felmérésének a fontosságát, és ebben a szociális szempontokra is nagy hangsúlyt helyezett. Saját maga dolgozta át a korábban használt kérdőíveket, kiegészítve azokat az életkörülményekre irányuló célzott kérdésekkel, hogy a kormányzatnak kellő információ álljon a birtokában a cselekvéshez. Akciójának gyorsaságát mutatja, hogy a Klebelsbergnek írt 1929. októberi memorandumot követően decemberben már átiratot intézett a felsőoktatási intézményekhez, s 1930 januárjában, a második féléves beiratkozások alkalmával meg is kezdődött az új típusú adatfelvétel.

Az ennek köszönhetően előállt statisztikai táblák és Laky Dezső átfogó elemzése úttörő jelentőségű volt, s a sikeren felbuzdulva továbbiak követték. Az 1929/30-as tanév II. félévében bevezetett eljárás a statisztikai felvétel kapcsán az idő próbáját is kiállta, hiszen 1939 decemberében Asztalos József átirata egyértelműen ezt támasztja alá. Mindkét dokumentum egyedülálló forrása a magyar felsőoktatás két világháború közötti történetének. A sorok mögött egy nagy formátumú oktatáspolitikus, tudomány-szervező és az egyetemi hallgatóság ügyét mindig szíven viselő államférfi, valamint egy lelkiismeretes, miniszteri tanácsosként Magyary Zoltán nyomdokaiba lépő statisztikus gondolatai húzódnak meg. A gondolatok mögül pedig a tettvágy, a jövő nemzedékek iránt érzett felelősség, az egyetemi hallgatóság életkörülményeinek, szociális gondjainak a megismerésére irányuló törekvés és az őszinte segítő szándék olvasható ki.

²⁸ LADÁNYI Andor, *A gazdasági válságtól a háborúig: A magyar felsőoktatás az 1930-as években*, Budapest, 2002, 63.

²⁹ Lásd: Budapest Főváros Levéltára [BFL] IV. 1419. g. 1–3.d. [Országos Tanügyi Iratok Gyűjteménye]

³⁰ Asztalos József 1906-ban még a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán szerzett diplomát, majd előbb a Kolozsvári M. Kir. Törvényszéknél, később a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatalnál dolgozott, ahol 1930-ban a Kultúrstatistikai Osztály vezetője lett. A Magyar Statisztikai Társaság tagja, az 1930/31-es és az 1933/34-es hallgatói statisztika szerzője, valamint az 1932/33-as hallgatói statisztika társszerzője volt.

Magyary Zoltán miniszteri tanácsos 1929. december 27-i átirata
az új típusú statisztikai adatgyűjtésről³¹

„M. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztertől. 034. szám. 28-1929.

A főiskolai hallgatóságnak a háború óta ugyszólván gyökereiben megváltozott és általában rendkívül megnehezült életviszonyai multhatatlanul szükségessé és időszerűvé teszik ezeknek a viszonyoknak széleskörű, a főiskolai hallgatóság teljes egészére kiterjedő és egyszerűsre mind alapos, minél több oldalról való megismerését. A főiskolai hallgatóság szociális viszonyainak megjavítása, tanulmányi és egyéb tevékenységének a helyes irány és a megfelelő színvonal felé való központi irányítása és általában a hallgatók pályaválasztásának megfigyelése és esetleg az egyes életpályákon való célszerű elhelyezkedésének előmozdítása végett a mai tudománypolitikának erre a megismerésre elsősorban és sürgősen szüksége van, mint olyan feltételre, amely nélkül sikeres működése el sem képzelhető.

A főiskolai hallgatóság szociális és tanulmányi viszonyainak széleskörű és alapos megismerése és áttekintése egyedül csak statisztikai adatgyűjtés, általános és pontos statisztikai vizsgálat útján lehetséges. A főiskolai hallgatók ilyen irányú viszonyainak rendszeres megismerése és célszerű megjavítása is csak úgy remélhető, ha az irányító tényezőknek megbízható, pontos és elegendő statisztikai adat áll erre nézve rendelkezésükre. Elhatároztam ezért, hogy a főiskolai hallgatókra vonatkozó addigi szűkebbkörű és csak a leglényegesebb kérdéseket érintő statisztikai adatgyűjtést új alapokra fektetem, és elsősorban a statisztikai adatfelvételekre eddig használt kérdőív mintát a hallgatók szociális és tanulmányi viszonyait tudakoló megfelelő kérdésekkel kibővíttem.

Az adatgyűjtés végrehajtásával és az összegyűjtött adatok feldolgozásával a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatalt biztam meg, minthogy a főiskolai hallgatókra vonatkozó statisztikai adatgyűjtést eddig is a nevezett hivatal végezte, de egyébként is összes főiskolákat felölölő egységes adatgyűjtést csak a nevezett hivatal hajthat végre és az adatok szakszerű feldolgozására is elsősorban ez a hivatal van hivatva. Az adatgyűjtés időpontja ezentúl is minden évben a tanév II. felében lesz és az, úgy mint a múltban, ezentúl is a beiratkozásokkal kapcsolatosan fog történni. Az új rendszerű adatgyűjtést első ízben a most kezdődő – az 1929/30. tanév II. felére történő – beiratkozások alkalmával fogja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal végrehajtani.

Amidőn erről értesitem a Cimet egyuttal áttekintés végett idemellékelten megküldöm az új rendszerű adatgyűjtés során használandó új kérdőív mintát is. Az adatgyűjtéshez szükséges megfelelő számú nyomtatványmennyiséget a beiratkozások megkezdése előtt a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal fogja a Cimed rendelkezésére bocsátani és egyuttal közölni azt a módot, amely az adatgyűjtést legkönnyebben keresztülvihetővé teszi és amely annak végrehajtásánál követendő.

³¹ MNL HMBL VIII. 2. 13.d. 206/1929–30. Q. szám.

Ezuttal csupán arra kérem a Cimet, hogy a fent említett okokra való tekintettel és figyelembevételével mindenekelőtt a szóbanforgó munkálatnak a főiskolai hallgatók szociális helyzetének javítását célzó természetű, tekintettel továbbá arra, hogy ez az új kibővített adatgyűjtés meglehetősen nagy és gondos munkát, figyelmet és körültekintést igényel, szíveskedjék a nevezett adatgyűjtés sikere érdekében odahatni, hogy az késelem nélkül és minél pontosabban, lelkiismeretesebben hajtassék végre és evégből elsősorban az adatgyűjtés technikai részét intéző hivatalt /irodát/ utasítani, hogy a beiratkozó hallgatóságot erre nézve megfelelő és a hallgatóság általános érdekeire hivatkozó figyelmeztetéssel lássa el, a hallgatóknak egyuttal megfelelő módot és elegendő időt is adva ahhoz, hogy adatszolgáltatási kötelességüknek akadálytalanul és pontosan tehessenek eleget.

Budapest, 1929. évi december hó 27-én.

A miniszter rendeletéből:

dr. Magyar Zoltán s. k.

miniszteri tanácsos

*A kiadvány hitelül:
olvashatatlan aláírás
miniszteri shiv. igazgató,
az elnöki iroda főnöke.”*

Asztalos József miniszteri tanácsos 1939. december 21-i átirata az egyetemi statisztikai adatgyűjtésről³²

„M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 6.227/1939.sz.

Tárgy: Egyetemi statisztikai adatgyűjtés.

Melléklet: 1.600 drb. 12. mintájú statisztikai kérdőív.

Hivatkozással a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatalnak az 1929. XIX. t.c. értelmében megállapított munkatervére a Hivatal az egyetemi hallgatókra vonatkozólag folytatóságos adatfelvételt eszközöl, s e célból idemellékelten megküldöm a 12. mintájú statisztikai kérdőíveket. Amennyiben az itt csatolt lapmennyiség elegendő nem volna, úgy ezt idejében kérem közölni. – Ily kérdőívet köteles minden folyó tanév második félévére beiratkozott hallgató kiállítani s mivel ennek kitöltése a hallgatóság szociális és tanulmányi viszonyainak minél hűbb megismerését célozza, kérem a Tek. Rectori Hivatalt, hogy az adatgyűjtés sikere érdekében szíveskedjék a beiratkozás előtt a hallgatóságot figyelmeztetni, hogy e kérdőívet az előbbi cél tekintetbevételével lelkiismeretes pontossággal töltsé ki. – A beiratkozást végző közegeket pedig kérem arra utasítani, hogy a lapok pontos kitöltését a legfokozottabb mértékben ellenőrizzék. – A kitöltés pontossága és helyessége szempontjából átnézett és az anya-

³² MNL HBML VIII. 2. 24.d. 299/1939–40. Q. szám.

könyvvél számszerűleg behasonlított 12. mintájú kérdőívek [sic 4x] a beiratkozás befejezése után haladéktalanul betérjesszendők a Hivatalhoz.

Budapest, 1939. évi december hó 21-én.

Az elnök megbízásából: Dr. Asztalos József s. k. miniszteri tanácsos.

M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Tek. Rectori Hivatalának, Debrecen.”

121

M. kir. Központi Statisztikai Hivatal.

S/2. minta.

Az 1929 :XIX. tc. szerint az adatszolgáltatás megtagadása, vagy hamis adatbevallás, mint kihágás, pénzbüntetéssel sújtható. Viszont a hallgatókra az adatok bevallásából semmi hátrány nem származhatik, minthogy az idézett törvény szerint úgy a főiskolák, mint a statisztikai hivatal tisztviselőinek a tudomásukra jutó adatokat arra illetéktelen egyénnel vagy hatóságokkal közölniök tilos!

A főiskola teljes címe (megnevezése): A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem

Az 1930/1931 tanév II. féléve.

STATISZTIKAI KÉRDŐÍV
a főiskolai hallgatókról.

A statisztikai lapot a beiratás előtt maga a hallgató tartozik kitölteni s beiratáskor a főiskola igazgatói irodájába (a kveszturába) beadni.
Azokra a kérdésekre, amelyeknél a felelet rovatban *dült betűvel szedett* szavak állanak, a megfelelő szó *aláhúzásával* kell válaszolni.

I. Fontosabb személyi adatok	1. A hallgató neve:	<i>Schwarz György</i>
	2. Neme:	<u>férfi</u> — nő
	3. Születésének ideje:	19 <u>12</u> év <u>április</u> hó <u>28.</u> nap
	4. Születésének helye: (Külföldiknél az ország is megnevezendő.)	község: <u>Pelneháza</u> vármegye: <u>Fejérváry</u> ország: <u>Magyarország</u>
	5. Állampolgársága:	<u>magyar</u> vagy más és pedig:
	6. Vallása:	róm. kat. — gör. kat. — ref. — ág. h. ev. — gör. kel. — unit. — <u>isz.</u> — baptista — vagy:
	7. a) Anyanyelve: b) Mely nyelv(ek)en beszél még?	<u>magyar</u> — német — vagy:
II. Származási és családi viszonyok	8. Családi állapota:	<u>nüllen</u> — hajadon — nős — férjes — örv. — törv. elvált
	9. Elnek-e a szülei?	atyja: <u>igen</u> — nem; anyja: <u>igen</u> — nem
	10. Ha nem, melyik évben halt meg atyja, ill. anyja?	atyja az 19..... évben anyja az 19..... évben
	11. Hadiárva-e?	<u>igen</u> — <u>nem</u>

IV. Lakásviszonyok	26.	a) Hol lakik?	<u>szülőnél</u> - rokonainál - saját éves lakásában - internátusban (kollektívban, diákolthobban) - rendházban - lakónyában - hónapos szobában - ágyrajáró
		b) Hányadmagával lakik?	5
		c) Ha lakásadójánál teljes ellátást kap, mennyit fizet ezért? P fill.
		d) Mennyi bért fizet lakásért havonta? P fill.
		e) Mit kap lakbér fejében a lakáson kívül?	<u>fűtés - vitafűtés - reggeli - mosás</u>
	27.	Ha internátusban lakik: a) Melyik internátusban? (Pontosan megnevezendő.)	<u>ingyenes - felingyenes - egyéb kedvezmény és pedig:</u>
	b) Milyen kedvezményt élvez a lakást illetőleg?	
28.	a) Lakása megfelelő-e vagy nem?	<u>megfelelő - tűrhető - nem megfelelő</u>	
	b) Utóbbi esetben miért nem megfelelő?	
V. Ellátás, ruházat	29.	Élelmezését kinél, illetve hol (szülőinél, rokonainál, saját lakásán, internátusban, menzán, vendéglőben, tejszarnokban stb.) kapja?	a) reggeli <u>szülőinél</u> b) ebéd " " c) vacsora " "
	30.	Ha élelmezésért fizet, mihe kerül az havonta? P fill.
	31.	Ha internátusban, menzán stb. étkezik, milyen kedvezményt élvez?	<u>ingyenes - felingyenes - egyéb kedvezmény és pedig:</u>
	32.	a) Ki gondoskodik ruházataról?	<u>szülőim</u>
		b) Ruházata megfelelő-e?	<u>megfelelő - tűrhető - nem megfelelő</u>
33.	Ha nem, ruházata milyen tekintetben szorul leg sürögöbben kiegészítésre?	<u>cipő, fehérnemű és kabát</u>	
VI. Egyéb kérdések	34.	a) Teljesít-e <u>jelenleg</u> tényleges katonai szolgálatot?	<u>igen - nem</u>
		b) Volt-e katona?	<u>igen - nem</u>
	35.	Tagja-e valamely diákszervezetnek s ha igen, melyiknek?
	36.	Tagja-e valamely sportegyesületnek s ha igen, melyiknek és annak milyen szakosztályán? (Az egyesület teljes neve jegyzendő be.)
	37.	Résztvett-e az előző félévben a kötelező testgyakorlatokban?	<u>igen - részben - nem</u>
	38.	a) Állott-e az előző félév folyamán tüdőműsüshurut miatt orvosi kezelés alatt s ha igen, mennyi ideig? b) Állott-e az előző félév folyamán kórházi kezelés alatt s ha igen, mennyi ideig?
VII. Előző tanulmányok	39.	a) Melyik intézetben szerezte érettségi bizonyítványát? Mikor?	<u>nyházi sz. k. v. Árkáthy László</u> <u>19. év</u> hó
		b) Milyen fokozatú az érettségi bizonyítványa?	<u>jeles - ja - elegendő</u>
	40.	Ha nincs érettségije, milyen előképzettséggel bír? (Az iskola neve és a végzett osztály megnevezendő.)	<u>Debreceni mag. kir. Tisza István</u>
	41.	Mikor és melyik főiskolára iratkozott be először?	<u>ván tanárképzőre.</u>
	42.	Hány féléven keresztül volt főiskolai hallgató és ebből hány félévet töltött azon a szakon, amelyre jelenleg beiratkozott?	<u>1 féléven át,</u>
43.	Tanulmányait hány féléven át és milyen okból szakította meg?	

VII. Előző tanulmányok	44.	Van-e már oklevele, milyen és hol szerezte?	
	45.	Ha előzőleg más főiskolán, illetve más szakon végezte a tanulmányait, melyik főiskolán, melyik szakon és hány félévet hallgatott?	egyetemen főiskolán karon szak(osztály)on féléven át
VIII. Jelenlegi tanulmányok	46.	a) Rendes vagy rendkívüli hallgatónak	rendes — rendkívüli
		b) Hányadik beszámítható félévre	iratkozik be? 2. félévre
		c) Melyik karra, osztályra, szakosztályra, tanfolyamra	jogtudományi karra szak(osztály)ra gyógyszerészeti tanfolyamra államszámviteli tanfolyamra egyéb és pedig: tanfolyamra
	47.	(Középiskolai tanárjelöltként) Milyen szakos?	
	48.	Milyen más főiskolának (karnak) is hallgatója ezidő-szerint?	főiskolának } rendes — rendkívüli karnak } hallgatója
	49.	Kollékvált-e az előző félévben, hány tantárgyból s milyen általános eredménnyel?	1 tárgyból „igen jól”
	50.	Mikor és milyen alapvizsgát, szigorlatot tett utoljára és milyen eredménnyel?	
	51.	Fejleszt-e ki az előző félévben szeminárium munká-ságot?	igen — nem
	52.	Tud-e gyorsírást?	igen — nem
	53.	Saját vagy kölcsönzött könyvekből tanul-e?	saját — kölcsönzött
54.	a) Tandíjmentességben részesült-e az előző félévben? b) Köztisztviselői tandíjkezdményt élvez-e?	egész — feladti mentes igen — nem	
55.	Volt-e az előző félévben vizsgadíj-kezdménye a fő-iskolától?	igen — nem	
56.	a) Van-e ösztöndíja, milyen és milyen összegű?		
	b) Mióta élvezzi az ösztöndíjat?		
57.	A szüleitől (gyamjától) élvezett támogatáson, esetleg ösztöndíjon kívül kapott-e az előző félévben valamely főiskolai hatóságtól vagy diákjóléti intézménytől se-gédet s ha igen, miben állott az?		
58.	Milyen élethivatásra készül tanulmányai befejezése után? (Itre a kérdésre a hallgatónak csak az esetben kell válaszolnia, ha valamely irányban már elhatáro-zta magát és reménye van, hogy ezen a pályán fog mű-ködni. Itt mindenesetre a szakirány jelölendő meg, mint pl.: bíró, ügyvéd, állami-, vármegyei-, városi tisztviselő, középiskolai tanár (milyen szakon?), nevelő, hatósági orvos, belgyógyász, vasúti mérnök stb.)	ügyvéd, 305	
Kelt Debrecenben 1937. évi január hó 12. n Schwarz János alatta			